

УДК 811.133.1'367

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ КОГЕЗІЇ У СТРУКТУРІ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОЗИ Ф. МОРІАКА)

Станіслав О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено проблемі когезійної зв'язності тексту в структурі внутрішнього мовлення. На матеріалі творів реалістичного напрямку, зокрема психологічної прози Ф. Моріака, визначено основні синтаксичні засоби когезії, що уможливають цілісність художнього твору на синтаксичному рівні. Встановлено, що композиційно-структурні, експліцитні, імпліцитні способи когезії в літературі реалізму представляють синтагматичний тип синтаксису та знаходяться в сильній функціональній позиції.

Ключові слова: когезійна зв'язність, внутрішній монолог, потік свідомості, аутодіалог, експліцитні засоби когезії, імпліцитні засоби когезії.

Stanislav O. V. Особенности синтаксической когезии в структуре внутренней речи (на материале психологической прозы Ф. Мориака). Статья посвящена проблеме когезийной связности текста в структуре внутренней речи. На материале произведений реалистического направления, в частности психологической прозы Ф. Мориака, рассмотрены основные синтаксические средства когезии, которые обуславливают целостность художественного произведения на синтаксическом уровне. Установлено, что композиционно-структурные, эксплицитные, имплицитные способы когезии в литературе реализма представляют синтагматический тип синтаксиса и находятся в сильной функциональной позиции.

Ключевые слова: когезийная связность, внутренний монолог, поток сознания, аутодиалог, эксплицитные средства когезии, имплицитные средства когезии.

Stanislav O. V. The peculiarities of syntactic cohesion in the structure of inner speech (based on the material of psychological prose of F. Mauriac). The article deals with the problem of cohesive connectedness of text in the structure of inner speech. On the material of works of realistic direction, psychological prose of F. Mauriac in particular, the main syntactic means of cohesion, that do possible the integrity of the artwork on the syntactic level. The analysis of material showed that an important value for the cohesive connectedness of expressions in the structure of inner speech realistic text has both formal, explicit means of cohesion and implicit methods of syntactic connectedness.

Key words: cohesive connectedness, internal monologue, stream of consciousness, autodiologue, explicit means of cohesion, implicit means of cohesion.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження особливостей когезії (зв'язку речень у межах висловлення, надфразової єдності) представляє одне з важливих завдань сучасного мовознавства, лінгвістики тексту, комунікативного синтаксису, стилістичного аналізу тощо, оскільки уможливило більш глибоке розуміння як внутрішньої структури висловлення, так і тексту в цілому. Синтаксична сполучуваність – це зміст і форма всього синтаксису [2, 34], тому вивчення синтаксичних зв'язків (когезії) залишається актуальним науковим та практичним питанням для науковців. Отже, **актуальність** теми є безсумнівною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми синтаксичної зв'язності постійно знаходяться в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних синтаксистів (О. Андрієвської, О. Ахманової, Л. Ведіної, В. Гака, К. Долініна, Л. Ілії, О. Реферовської, О. Рочняка, Н. Шигаревської, Ch. Bally, F. Brunot, J. Damourette, J. Dubois, A. Martinet, A. Sauvageot,

A. Séchehaye, R.-L. Wagner та багатьох інших).

Метою нашої розвідки є розгляд функціонування когезії в структурі внутрішнього мовлення сучасної французької літератури реалістичного спрямування.

Для цього ми ставимо такі **завдання**: на матеріалі психологічної прози Ф. Моріака визначити основні засоби когезійної зв'язності тексту у контексті визначальних рис художнього реалізму; довести, що різні види внутрішнього мовлення літератури реалізму представлені синтагматичним типом синтаксису; обґрунтувати, що в структурі внутрішнього монологу, потоку свідомості, аутодіалогу реалістичної літератури синтаксична когезія перебуває у сильній функціональній позиції та слугує цілісності тексту в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Яскравим спадкоємцем та наслідувачем традицій великих реалістів XIX століття виступає Франсуа Моріак (François Mauriac, 1885–1970), лауреат Нобелівської премії 1952 року. У своїх творах на прикладах особистих трагедій героїв письменник прагнув типізувати образ буржуазного способу життя, нещадно критикуючи закони та мораль суспільства. Уникнення деталізації образу, зміщення

© Станіслав О. В. Особливості синтаксичної когезії у структурі внутрішнього мовлення (на матеріалі психологічної прози Ф. Моріака)

фокусу зображення у бік внутрішнього стану персонажів, заглибленість художнього мислення, прагнення психологічного, філософського аналізу – це ті особливості творчості Ф. Моріака, що дають змогу говорити про нього як про письменника оновленого реалістичного напрямку; зокрема сімейного, психологічного роману.

Як прибічник реалістичного методу новітніх часів Ф. Моріак наполягав на необхідності кожному справжньому художнику мати свій власний стиль: не безпосередньо копіювати дійсність, а творчо осмислювати факти, явища, драматизувати буденні конфлікти, загострювати ситуації, максимально посилювати почуття.

В основі реалістичного погляду письменника на світ полягає визнання об'єктивного зв'язку між людиною і суспільством, усвідомлення історичних закономірностей розвитку суспільства, втілення ідей гуманізму.

Ф. Моріак як неповторного творця психологічного роману називають «портретистом людської душі», а невеликий за обсягом роман Ф. Моріака «Гадючник» (*“Le Nœud de vipères”*, 1932 рік) посідає особливе місце у спадщині письменника. Сюжет «Гадючника» – боротьба за спадщину. Роман позначений історичною і соціальною конкретністю. Ф. Моріак цілком точно, реально визначає всі перипетії цієї «сімейної війни». Дружина, яка беззаперечно, категорично обстоює інтереси «своїх» дітей проти чоловіка – їхнього батька. Діти й онуки, що в безмежному егоїзмі вважають уже своєю власністю батькові гроші, бажають йому смерті. Злочинна змова родичів проти глави сім'ї, якого хочуть віддати під опіку. Взаємна ненависть, конкуренція, пристрасті під респектабельною поверхнею буття надають роману узагальнений соціальний зміст.

У центрі роману стоїть герой-оповідач. Це багатогранний і виправдано суперечливий образ. Син заможної селянки, здібний, не позбавлений в молодості «передових ідей», одружившись на дівчині із середовища місцевої комерційної знаті, починає «пливти за водою», діяти відповідно до моральних законів часу, досягає успіху, стає мільйонером. Безсоромна гонитва його дітей за спадщиною викликають у нього жадобу помсти. Озираючись на власне життя, він бачить у ньому такий самий егоїзм, ненаситну гонитву за грішми й землею, ганебні пристрасті. Звідси – почуття гіркої самотності й відрази до самого себе.

Розглянемо приклад внутрішнього монологу як одного з видів внутрішнього мовлення, що розпочинає оповідь.

“Tu seras étonnée de découvrir cette lettre dans mon coffre, sur un paquet de titres. Il eût mieux valu peut-être la confier au notaire qui te l'aurait remise après ma mort, ou bien la ranger dans le tiroir de mon bureau, – le premier que les enfants forceront avant que j'aie commencé d'être froid. Mais c'est que, pendant des années, j'ai refait en esprit cette lettre et que je l'imaginai toujours, durant mes insomnies, se détachant sur la tablette du coffre, – d'un coffre vide, et qui n'eût rien contenu d'autre que cette vengeance, durant presque un demi-siècle, cuisinée. Rassure-toi; tu

es d'ailleurs déjà rassurée: “Les titres y sont”. Il me semble entendre un cri, dès le vestibule, au retour de la banque. Oui, tu crieras aux enfants, à travers ton crêpe: “Les titres y sont” [5, 27].

Уривок представляє складну форму односторонньої мовленнєвої взаємодії індивіда з самим собою. Представлений внутрішній монолог – це ланцюг роздумів, уявлень головного героя про те, яким чином будуть розвиватись події відразу після його смерті; це свого роду візуалізація картини, у який спосіб члени його родини будуть відкривати сейф, шукати цінні папери, гроші, читати лист покійного.

Аналіз матеріалу показав, що у структурі внутрішнього монологу зв'язність висловлення на синтаксичному рівні відбувається частково на композиційно-структурному рівні, а також допомогою експліцитних граматичних та лексико-семантичних засобів вираження. На це вказує послідовний тип зв'язку речень у межах цього висловлення, коли тема або рема попереднього речення лінійно переходять у наступне речення [1, 645], відображаючи рух, динаміку думки. За допомогою слів та виразів, що маркують місце розгортання основних подій (*dans mon coffre, sur un paquet de titres, dans le tiroir de mon bureau, sur la tablette du coffre, un coffre vide, le vestibule*), спостерігаємо хід уявлень, роздумувань героя, які виникають в результаті його переживань та медитацій. Використання різного роду займенників у функції детермінативів (*mon coffre, cette lettre, ma mort, mon bureau, mes insomnies, cette vengeance, ton crêpe*), засобів кореференції (наприклад, прономіналізації, *cette lettre – la*), тематичної лексики (*lettre, un paquet de titres*), яка становить ключові слова оповіді, стилістичних синонімів (*pendant des années – un demi-siècle, toujours – durant mes insomnies*), часткового повтору (*un cri – crier, se rassurer – être rassuré*) та інших експліцитних способів когезійного зв'язування перетворюють висловлення у цілісний внутрішній монолог.

Однак дослідження засвідчує, що в структурі внутрішнього монологу першочергове значення відіграють все ж таки імпліцитні засоби синтаксичної когезії, які на рівні образного мислення, індивідуальних почуттів уможливають зв'язність тексту. Ці засоби завжди базуються на суб'єктивних перцепціях, на особистому досвіді, знаннях, творчих можливостях. У розглянутому фрагменті внутрішнього монологу можна виокремити образну когезію, яка реалізується через співіснування абстрактного і конкретного. На нашу думку, абстрактне поняття помсти (*vengeance*) знайшло своє відображення у конкретному предметі – листі-сповіді героя-оповідача (*cette lettre*). Бажання розплати, відчуття глухого кута, ворожості до своїх близьких породжує настрій роздарувати свою спадщину будь-кому, тільки не своїм рідним, й помститися в такий спосіб. Лист-сповідь утілює специфічним, самобутнім прийомом внутрішній світ головного героя, демонструє становлення, розвиток його переконань, зміну поглядів на життя. Якщо початок щоденника – це звинувачувальна промова жертви, яка звертається до своїх ворогів, то в подальшому герой починає збиватися з цього тону й чергує гнівні докори з гіркими сло-

вами самозвинувачення. Спостерігаємо діалектику образу в динаміці й, відповідно, поступове розгортання образної когезійної зв'язності тексту.

Можна стверджувати, що в структурі внутрішнього мовлення реалістичної прози поряд із експліцитними засобами когезії яскраво, активно проявляють себе імпліцитні способи зв'язності, які корелюють з філософськими принципами логічності, структурної ієрархії, взаємозв'язку мови і мислення, мови і свідомості; вони ґрунтуються на таких домінантах культурної парадигми, як антропоцентризм, гуманізм, функціоналізм, прагматизм, раціоналізм.

Окремо хочемо акцентувати увагу на епістолярній формі оповіді. Роман, що написаний у вигляді листа-сповіді, щоденника, який адресований героєм своїй дружині, перетворює текст на своєрідний «потік свідомості», фіксацію плину роздумів оповідача. Проте у Ф. Моріака цей структурний прийом (на протизвагу його інтуїтивістському різновиду, характерному для модерністської традиції) лише допомагає автору виразніше сформулювати свою соціально-філософську концепцію, зобразити душевний стан своїх персонажів. Наведемо зразок такого «потіку свідомості» у структурі внутрішнього мовлення.

"Je relis ces lignes écrites hier soir dans une sorte de délire. Comment ai-je pu céder à cette fureur? Ce n'est plus une lettre, mais un journal interrompu, repris... Vais-je effacer cela? Tout recommence? Impossible: le temps me presse. Ce que j'ai écrit est écrit. D'ailleurs, que désirai-je, sinon m'ouvrir tout entier devant toi, t'obliger à me voir jusqu'au fond? Depuis trente ans, je ne suis plus rien à tes yeux qu'un appareil distributeur de billets de mille francs, un appareil qui fonctionne mal et qu'il faut secouer sans cesse, jusqu'au jour où on pourra enfin l'ouvrir, l'éventrer, puiser à pleines mains dans le trésor qu'il renferme.

De nouveau je cède à la rage. Elle me ramène au point où je m'étais interrompu: il faut remonter à la source de cette fureur, me rappeler cette nuit fatale... Mais d'abord, souviens-toi de notre première rencontre [5, 48].

Відзначаємо, що речення у рамках висловлення когезійно пов'язані паралельним типом синтаксичного зв'язку. Усі речення так чи інакше співвідносяться з першим реченням (*Je relis ces lignes écrites hier soir dans une sorte de délire*), доповнюють його, розвивають основну думку. Перше речення – зачин – задає тему, тональність усьому висловленню. Когезійну сполучуваність уможлиблює також використання: сполучників та сполучникових слів (*D'ailleurs...*, *Mais d'abord...*); часових маркерів (*hier soir; le point où je m'étais interrompu, cette nuit fatale, mais d'abord, notre première rencontre*), які позначають перебіг, уривчастість думок, споминів оповідача; риторичних запитань (*Comment ai-je pu céder à cette fureur? Vais-je effacer cela? Tout recommencer? D'ailleurs, que désirai-je, sinon m'ouvrir tout entier devant toi, t'obliger à me voir jusqu'au fond?*) як ознак внутрішнього монологу; лексем, що вказують на душевний стан, емоційну нерівновагу героя-оповідача (*une sorte de délire, cette fureur, la rage*), деяку

сумбурність його мисленевих процесів; розгорнутої метафори (*qu'un appareil distributeur de billets de mille francs, un appareil qui fonctionne mal et qu'il faut secouer sans cesse, jusqu'au jour où on pourra enfin l'ouvrir, l'éventrer, puiser à pleines mains dans le trésor qu'il renferme*), стилістичних синонімів (*ces lignes écrites, une lettre, un journal interrompu*) та інших експліцитних та імпліцитних засобів.

Втім, цей «потік свідомості» в новітній реалістичній прозі представлений синтагматичним (ієрархічним) типом синтаксису. Оповідач сам направляє хід своїх думок у логічне русло, надає їм послідовності, причинно-наслідкової зв'язності (*Elle (la rage) me ramène au point où je m'étais interrompu: il faut remonter à la source de cette fureur, me rappeler cette nuit fatale... Mais d'abord, souviens-toi de notre première rencontre*). Синтаксична когезія прагне створення цілісної, упорядкованої й логічно осмисленої картини світобачення автора, в якій домінує ідея ієрархічності, підпорядкованості, субординації частин у межах цілого.

Отже, приклади внутрішнього мовлення (зокрема, «потіку свідомості») у творах реалістичного напрямку представляють зразки синтагматичного типу синтаксису, який уможлиблює тісну когезійну зв'язність частин висловлення між собою, та утворення суцільної текстової тканини.

Художній текст Ф. Моріака як зразок реалістичної психологічної прози насичений також внутрішніми діалогами (аутодіалогами), коли послідовні, взаємопов'язані вислови, відтворюють у внутрішній розмові із самим собою різні смислові позиції героя. Це «боротьба емоційного з раціональним, яка виражена двома внутрішніми голосами» [3, 177] і покликана забезпечувати динамічність розгортання внутрішнього мовлення персонажа. Проаналізуємо такий фрагмент.

"Je fondai un cercle d'études qui se réunissait au café Voltaire, et où je m'exerçais à la parole. Si timide dans le privé, je devenais un autre homme dans les débats publics. J'avais des partisans, dont je jouissais d'être le chef, mais au fond je ne les méprisais pas moins que les bourgeois. Je leur en voulais de manifester naïvement les misérables mobiles qui étaient aussi les miens, et dont ils m'obligeaient à prendre conscience. Fils de petits fonctionnaires, anciens bourgeois, garçons intelligents et ambitieux mais pleins de fiel, ils me flattaient sans m'aimer. Je leur offrais quelques repas qui faisaient date et dont ils parlaient longtemps après. Mais leurs manières me dégoutaient. Il m'arrivait de ne pouvoir retenir une moquerie qui les blessait mortellement et dont ils me gardaient rancune.

Pourtant ma haine antireligieuse était sincère. Un certain désir de justice sociale me tourmentait aussi <...>. Je souffrais de reconnaître que nous avions, mes adversaires et moi, une passion commune: la terre, l'argent. Il y a les classes possédantes et il y a les autres. Je compris que je serais toujours du côté des possédants. Ma fortune était égale ou supérieure à celle de tous ces garçons gourmés qui détournaient, croyais-je, la tête en me voyant et qui sans doute n'eussent pas refusé ma main tendue. Il ne manquait d'ailleurs pas de gens, à droite et à gauche, pour me reprocher, dans les réunions

publiques, mes deux mille hectares de bois et mes vignobles [5, 44–45].

Розглянутий аутодіалог – це приклад поліфонії внутрішніх точок зору головного героя. Характерна композиційно-мовленнєва форма висловлення структурно виглядає як черговість пов'язаних речень, що сполучені комбінованим типом синтаксичної когезії. Встановлено, що визначальну роль при зв'язуванні речень в аутодіалозі відіграють експліцитні та імпліцитні засоби. Серед експліцитних лексико-семантичних способів синтаксичної когезії вкажемо на широке використання засобів корелятивності: стилістичних синонімів (*la fortune – la terre – l'argent – deux mille hectares de bois – les vignobles*), стилістичних антонімів (*les partisans – les adversaires, à droite – à gauche, mépriser – aimer*), явища прономіналізації (наприклад, *des partisans – je ne les méprisais pas, je leur en voulais de manifester*). В результаті аналізу виявлено, що між цими експліцитними засобами когезії встановлюється бінарна (*les partisans – les adversaires, à droite – à gauche, les possédants – les autres*) або багаточленна (*la fortune – la terre – l'argent – deux mille hectares de bois – les vignobles*) кореляція, тобто лексико-граматична співвіднесеність між елементами висловлення. Така кореляція відбувається на основі логічної обумовленості, компліментарності, протиставленні тощо.

Окремо відзначимо вживання тематичної лексики на позначення емоційного стану героя-оповідача, його внутрішніх переживань (абстрактні іменники: *haine, désir, passion, moquerie, justice sociale*; прикметники: *sincère, timide, intelligent, ambitieux*; дієслова: *mépriser, aimer, souffrir, dégoûter, reprocher* тощо). Така лексика в аутодіалозі демонструє різні, іноді протилежні, суперечливі відчуття, що дивним чином поєднуються в одній людині. Однак це ефективний засіб когезійного зв'язування речень у межах аутодіалогу.

Дослідження ствердило вагоме значення імпліцитних способів когезії, що формально корелюють із вербальними елементами висловлення. Зокрема,

привертає увагу такий стилістичний прийом, як розгорнута антитеза, яка завжди є виправданою, доречною та природною в аутодіалозі. Антитеза, розвиваючи висловлення зсередини, демонструє внутрішню розмову, боротьбу героя, стверджуючи тим самим його неоднозначність. Ця стилістична фігура, з одного боку, порівнює, позиціонує поняття, думки, а з іншого – з'єднує усі речення в одне семантичне ціле, створює цілісну картину внутрішнього світу героя-оповідача. Антитеза базується на ряді стилістичних антонімів (*les partisans – les adversaires; mépriser, dégoûter – aimer*), афективному оксюмороні (*ma haine était sincère*) тощо.

Зазначимо також, що аутодіалог, порівняно з іншими видами внутрішнього мовлення реалістичної прози, відзначається специфічними просодичними характеристиками [4, 16]. Не можемо не вказати на особливий ритм, темп, очевидну емоційну забарвленість висловлення, які реалізуються через більш довгі паузи всередині аутодіалогу, його своєрідну мелодіку. Нині спостерігаємо тісний зв'язок просодичних факторів та стилістичних засобів, які разом творять зв'язність тексту та його модальність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, здійснивши аналіз зразків внутрішнього мовлення, а саме: внутрішнього монологу, «потoku свідомості» та аутодіалогу на матеріалі психологічної прози Ф. Моріака, ми довели, що засоби синтаксичної когезії (структурно-композиційні, експліцитні, імпліцитні) у цих видах реалістичної прози представляють синтагматичний (ієрархічний), класичний тип синтаксису та перебувають у сильній функціональній позиції.

Наступним кроком дослідження може стати розгляд особливостей синтаксичної когезійної зв'язності в інших структурних складових прозових творів, наприклад, в оповіді, діалозі. Перспективи подальших розвідок убачаємо також в ґрунтовному аналізі когезійної зв'язності у французькій літературі екзистенціалізму, імпресіонізму, сюрреалізму тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка / В.Г. Гак. – М. : Добросвет-2000, 2004. – 839 с.
2. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: [монографія]. – Видання 2-ге, вип. і доп. / Анатолій Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – 294 с.
3. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 261 с.
4. Рочняк А. Способы соединения макросинтагматических конструкций в тексте (на материале современного французского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / А. Рочняк. – Львов, 1972. – 20 с.
5. Mauriac F. Le nœud de vipères / F. Mauriac. – Paris : Éditions Bernard Grasset. Le Club de la Femme, 1971. – 251 p.